

ИҚТИСОДИЙ ЗОНАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЛҒОР ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ ВА УНИ ЎЗБЕКИСТОНДА ҚЎЛЛАШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Кадиоров Камил Маликович

Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби тингловчиси

Бугунги кунда иқтисодий зоналарни ривожлантириш жаҳон иқтисодиётининг муҳим йўналишларидан бири бўлиб, мамлакатларнинг инвестициявий жозибадорлигини ошириш, саноатни модернизация қилиш ва янги иш ўринларини яратишда катта аҳамият касб этади. Хорижий давлатлар, жумладан, Хитой, Жанубий Корея, Сингапур, АҚШ ва Европа Иттифоқи мамлакатлари иқтисодий зоналарни ташкил этиш ва ривожлантиришда турли моделлар ҳамда инновацион ёндашувлардан фойдаланмоқда. Бу мамлакатлар тажрибаси иқтисодий ўсишни рағбатлантириш, экспорт салоҳиятини ошириш ва технологик тараққиётни жадаллаштиришда самарали механизм сифатида ўзини намоён қилмоқда.

Ўзбекистон ҳам иқтисодий зоналарни ташкил этиш ва уларни ривожлантиришга катта эътибор қаратмоқда. Мамлакатда эркин иқтисодий зоналар (ЭИЗ), махсус саноат зоналари ва технопарклар фаолияти йўлга қўйилиб, инвестициявий муҳитни яхшилаш, замонавий технологияларни жалб этиш ва маҳаллий ишлаб чиқаришни қўллаб-қувватлаш бўйича ислохотлар амалга оширилмоқда. Шу нуқтаи назардан, илғор хориж тажрибасини ўрганиш ва уни миллий иқтисодиёт шароитига мослаштириш иқтисодий зоналарнинг самарадорлигини оширишда муҳим омил ҳисобланади.

Ҳозирги даврда саноати ривожланган мамлакатлар, ривожланаётган мамлакатларда ҳам албатта турли мақсадларни кўзлаб эркин иқтисодий зоналарни вужудга келтирмоқдалар. Эркин иқтисодий зоналар борасида иқтисодий жиҳатдан турли туман таърифлар мавжуд. БМТнинг шу муаммога бағишланган фаолиятида 20 дан ортиқ таъриф келтирилган.

Биринчи марта эркин иқтисодий зоналарнинг ёки “франко зонаси” нинг тушунчаси 1973 йилда Киото конвенциясида берилган. Эркин иқтисодий зоналарни - давлат худудининг муайян натижаларга эришмок мақсадида миллий ва хорижий тадбиркорлар учун иқтисодий фаолиятнинг преференциал шартлари, бошқарувнинг алоҳида режими ва бошқа ташкилий

маъмурий тадбирларни жорий этиладиган қисми сифатида таърифлаш мумкин.

Ҳозир жаҳонда 4 мингдан ортиқ эркин иқтисодий зоналар мавжуддир. Улар турли вазифаларни бажариши учун ўз олдига турли мақсадларни умумлаштирган. Масалан, - махсус имтиёзлар, барқарор қонуний база ва ташкилий муолажаларни соддалаштириш туфайли хорижий капитални ва илғор технологияларни жалб этиш; - тайёр маҳсулот экспортини кенгайтириш учун меҳнат тақсимооти афзалликларидан фойдаланиш; -мамлакат ва минтақа бюджетига валюта тушумини ўстириш; - янги иш жойларини яратиш; - ташкил қилиш, бошқариш ва молиялаш соҳасида жаҳон тажрибасини ўрганиш ва амалиётга жорий этиш ҳисобидан ишчи кучи малакасини ошириш.

Ҳозирги глобаллашган даврда ҳар бир давлат ўз олдига улкан мақсадларни қўйиши аниқ лекин бу мақсадлар инвестицияларсиз ташкил этишили қийиндир. Шу инвестицияларнинг мажозий маънода ўчоғи ҳисобланган эркин иқтисодий зоналар ҳисобланади. Бугунги кунда дунёнинг 150 дан ортиқ, давлатида ташкил этилган эркин зоналар мамлакатлар тараккиёти учун хизмат қилиб келмоқда. Ўзбекистонда ҳам қарийб, 10 йиллик тажриба мавжуд. Бу жараён албатта Ўзбекистан учун ривожланган ва ривожланаётган давлатлар тажрибасини ўрганишни талаб қилади. Ҳамма давлатларда ҳам эркин иқтисодий зоналар яратиш ишлари илмий асосда, пухта ўйланган эркин иқтисодий зоналар сиёсати орқали ташкил этилган, деб бўлмайди. Биз бу борада катта тажрибага эга бўлган айрим давлатлардаги зоналарда олиб борилган ишларни таҳлил қилмоқчимиз. Бу борада катта тажрибага эга давлатлар анчагина, аммо қайси давлатнинг тажрибасига эътиборни қаратишда икки нарсани ҳисобга олдик: биринчидан, эркин иқтисодий зоналар сиёсати борасида ўзига хос ўрни бор ва иккинчидан, тажрибасини Ўзбекистонда қўллаш учун аҳамияти муҳимроқ давлатлар танланди.

Биринчи танлаган давлатимиз бу-Япония. Бу давлат эркин иқтисодий зоналар сиёсати масаласида ўзига хос томонларга эга бўлиб, у қуйидаги мезонлар тизимига таянади:

- минтақаларнинг чекланган ер ресурсларидан иложи борида самарали фойдаланиш;
- табиий ресурсларнинг нисбатан камлигини ҳисобга олиш;
- маҳаллий ва марказий маъмурият манфаатларини мослаштириш;

- йирик шаҳарларда аҳолининг ва саноат ишлаб чиқаришнинг хаддан ташкари концентрациялашувини бартарафлаштириш.

Японияда қуйидаги тур эркин савдо зоналари тузиш таклиф этилган:

- импортга кўмаклашувчи эркин иқтисодий зоналари: экспортга мўлжалланган ўсиш даврига оид тартибларни кўриб чиқиш ва ўзгартириш (10 мингга яқин қарорларни кўриб чиқиш зарур). Бу зоналар Хитой махсус зоналари ва Тайваннинг -экспорт қайта ишлаш зоналарига нисбатан ўзаро бир-бирини тўлдирувчи муносабатда бўлиши зарур.

- ресурсни тежовчи эркин иқтисодий зоналари. Уларда жаҳон бозорларида конъюнктура қулай бўлган даврда сотиб олинadиган хом ашёнинг йирик захираларидан божсиз сақлаш кўзда тутилган. Хом ашёни япон истеъмолчилари ҳам, зонада ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи хорижий фирмалар ҳам ишлатишлари мумкин;

- эгизак зоналар, яъни Хитойнинг махсус иқтисодий зоналаридаги меҳнат кўп талаб қиладиган ишлаб чиқаришларни тўлдирувчи зоналар. Бу зоналарга эгизак зоналардаги хом ашё ва деталларга асосланувчи капитал кўп талаб қилинадиган ишлаб чиқаришларни ривожлантириш кўзда тутилган:

- Океан олди мамлакатларидаги фирмалар учун “энг қулай” тартибли эркин иқтисодий зоналари. Улардаги корхоналар, хатто япон технологиясини қўлласалар ҳам солиқ имтиёзларга эга бўладилар.

- ҳалқаро савдо билан алоқадор масалалар бўйича маълумот-маслаҳат берувчи махсус ташкилотлар тузиладиган эркин иқтисодий зоналари;

- иқтисодий тараккиёти даражаси паст бўлган мамлакатларга кўмаклашувчи эркин иқтисодий зоналар. Уларда ривожланаётган мамлакатлар товарларининг сифат даражасини кўтариш Японияда мавжуд маркетинг туғрисидаги маълумотларни тарқатиш, сифатини бошқаришнинг япон тизимини жорий этишга кўмаклашиш ишлари олиб борилади.

Эркин импорт зоналари билан бир каторда илмий - техник типдаги тадбиркорликни ривожлантиришга мўлжалланган эркин иқтисодий зоналар ҳам мавжуд. Улар АКШнинг технопаркларига ўхшаб кетади, аммо анча фарк қилади.

Технополис деганда, шаҳар ва унинг атрофи яхлит бир ҳудуд сифатида қаралиб, унда юқори технологияли саноат тармоклари, илмий муассасалар, олий ўқув юртлири (технополис учун илмий ва инженер кадрларни тайёрловчи), ҳозирги замон ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилма жойлаштирилади. Бу тузилмаларнинг энг муҳим фарк қилувчи

хусусиятларидан бири, чекка туманлар иқтисодиётини кўтаришнинг бош ричаги сифатида илм кўп талаб қилиши ва қўшилган қиймат хиссасининг юқорилиги билан ажралиб турувчи илғор, ўзлаштириш босқичида ёки ривожланиш босқичида тармоқлар технологиялар танлаб олинган.

“Технополис” дастури қуйидаги мақсадларга эга:

- саноатни марказдан чекка ўлкаларга қайта-таксимлаш;
- маҳаллий университетлардаги илмий ходимларнинг фаолиятини активлаштириш ҳисобидан илмий ишланмаларни интенсифлаштириш;
- саноатни илм кўп талаб қиладиган ва энергияни тежовчи технологияларга қайта мўлжаллаштириш.

“Технополис” дастури Япониянинг ташки савдо ва саноат вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган. Бу дастур бўйича мамлакатнинг иқтисодий жихатдан қоқоқ префектураларида 20 га яқин технополис номини олган илмий - техник зоналарни яратиш кўзда тутилган эди. “Технополислар стратегияси” -Японияни умуммиллий кризисдан олиб чиқиш ва дунёнинг буюк давлатлар каторига олиб чиқишга ёрдам берган ишлардан биридир.

Ўзбекистонда эркин иқтисодий зоналар (ЭИЗ) мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш, инвестициявий муҳитни яхшилаш ва замонавий технологияларни жалб этиш мақсадида ташкил этилган. Бу зоналар солиқ ва божхона имтиёзлари, қулай инфратузилма ва ҳуқуқий кафолатлар орқали маҳаллий ва хорижий инвесторлар учун жозибадор бизнес муҳитини яратишга қаратилган.

1. Эркин иқтисодий зоналарнинг асосий турлари

Ўзбекистонда ташкил этилган ЭИЗлар асосан қуйидаги йўналишларга ихтисослашган:

Саноат-ишлаб чиқариш эркин иқтисодий зоналари – юқори технологияли ва экспортга йўналтирилган маҳсулотлар ишлаб чиқаришга ихтисослашган.

Фармацевтика эркин иқтисодий зоналари – дори-дармон ва тиббий воситалар ишлаб чиқаришга ихтисослашган.

Аграр ва қишлоқ хўжалиги ЭИЗ – қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш ва экспорт қилишга мўлжалланган.

Логистика ва транспорт ЭИЗ – халқаро транспорт коридорлари орқали юк ташиш, омбор хўжалиги ва логистика хизматларини ривожлантириш мақсадида ташкил этилган.

2. Ўзбекистондаги асосий эркин иқтисодий зоналар ва уларнинг ихтисослашуви

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда қуйидаги асосий ЭИЗлар фаолият юритмоқда:

"Навоий" ЭИЗ – юқори технологияли маҳсулотлар, авиация ва логистика хизматларига ихтисослашган.

"Ангрен" ЭИЗ – кимё, фармацевтика, автомобилсозлик ва қурилиш материаллари ишлаб чиқариш йўналишида фаолият юритади.

"Жиззах" ЭИЗ – электротехника, автомобилсозлик ва қурилиш материаллари ишлаб чиқаришни ривожлантиришга мўлжалланган.

"Хазорасп" ЭИЗ – нефть-газ, электротехника ва маиший техника ишлаб чиқариш йўналишида ихтисослашган.

"Кўқон" ЭИЗ – енгил саноат, тўқимачилик, электротехника ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашга йўналтирилган.

"Нукус" ЭИЗ – нефть-газ маҳсулотларини қайта ишлаш, экологияга зарарсиз маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва сувни тежаш технологиялари йўналишида ривожлантирилган.

Эркин иқтисодий зоналарнинг шакллари									
Савдо зоналари		Ишлаб чиқариш зоналари		Техник тадқиқот зоналари		Хизмат кўрасатиш зоналари		Мажмуавий зоналар	
Мос равишда уларнинг турлари									
1	Эркин савдо зонаси	1	Саноат ишлаб чиқариш зонаси	1	Технопарк	1	Эркин банк зонаси	1	Махсус иқтисодий зона
2	Эркин божхона зонаси	2	Экспорт ишлаб чиқариш зонаси	2	Эркин илмий зона	2	Оффшор зона	2	Минтақавий зона
3	Эркин логистик зона	3	Кичик тадбиркорлик зонаси	3	Технополис	3	Туристик зона	3	Халқаро эркин иқтисодий зона
4	Эркин порт	4	Импорт зона	4	Илмий технологик зона	4	Эркин қайта ишлаш зонаси		
5	Транзит зона	5	Эркин савдо-ишлаб чиқариш зонаси	5	Эркин инновация зонаси	5	Эркин суғурта зонаси		
6	Эркин ташқи савдо зонаси	6	Агрополис	6	Илмий –техник тижорат парки	6	Макиладорис		

1-расм. Мамлакатимизда ташкил этилган эркин иқтисодий зоналарнинг турлари ва таркибий жиҳатдан ихтисослашу

Жахон тажрибаларини таҳлил қилиб, эркин иқтисодий зоналарнинг мукамал даражада ривожланишини қуйидаги жадвалда кўришимиз мумкин.

Бунда давлатларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида қайси турдаги зоналарнинг ўрни муҳимлиги акс эттирилган.

2-жадвал

Жаҳондаги эркин иқтисодий зоналарнинг намунали турлари ва улардаги имтиёзлар

Давлатлар	Эркин иқтисодий зона турлари	Намунали зоналарнинг номи	Асосий берилган имтиёзлар
Америка Қўшма Штатлари	Эркин савдо зоналари	“Силикон водийси”	Импорт қилинган компонентларга солиқларни камайтириш
	Эркин тадбиркорлик зоналари		Солиқ имтиёзлари ва соддалаштирилган ҳисобот
	Технология парклари		Кредит беришнинг имтиёзли шартлари ва ижара ҳақидан чегирмалар
Япония	Технополислар	“Сакаиминато”	Тезлаштирилган амортизация
Ирландия	Мажмуавий зона	“Шеннон”	ижара ҳақи ва солиқ имтиёзлари
Хитой	Махсус иқтисодий зона	“Шэньчжэнь”	Божхона ва солиқ имтиёзлари, даромад солиғи ставкаси 10%, ижара ва ер солиғи бўйича имтиёзлар (ҳар бир км ² 15-20 \$)
Бразилия	Эркин ишлаб чиқариш зонаси	“Манаус”	ер солиғини тўлашдан озод қилиш, машина ва ускуналар импортига солиқлар, бож имтиёзлари, мажбурий шарт – маҳаллий хом-ашёдан фойдаланиш
Бирлашган Араб Амирлиги	Эркин савдо зонаси	“Джабел-Али”	даромад солиғидан ва бошқа солиқлардан 15 йилга озод қилиш
Жанубий Корея	Агрополислар	“Масан”	ижара ҳақи ва солиқ имтиёзлари
Россия	Эркин божхона зонаси	“Гавань”	бож тўлови ва солиқ имтиёзлари
	Илмий - тадқиқот зона	“Находка”	барча солиқлар

Иқтисодий зоналарни ривожлантириш – жаҳон тажрибасида иқтисодий ўсишни тезлаштириш, инвесторларни жалб этиш ва инновацияларни жорий этишнинг самарали воситаларидан бири ҳисобланади. Хитой, Жанубий Корея, Сингапур, АҚШ ва Европа мамлакатларининг илғор тажрибаси шуни кўрсатадики, эркин иқтисодий зоналар (ЭИЗ) муваффақиятли ривожланиши учун давлат томонидан комплекс ёндашув, ҳуқуқий кафолатлар ва қулай инфратузилмани шакллантириш муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистонда ҳам сўнгги йилларда иқтисодий зоналарни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Мамлакатда ташкил этилган саноат, фармацевтика, аграр ва логистика йўналишидаги ЭИЗлар миллий иқтисодиётни мустаҳкамлаш, экспорт салоҳиятини ошириш ва янги иш ўринларини яратишга ҳисса қўшмоқда. Шу билан бирга, илғор хориж тажрибасини чуқур ўрганиш ва уни миллий хусусиятларга мос равишда қўллаш бу зоналарнинг самарадорлигини янада ошириш имконини беради.

ЭИЗларнинг янада ривожланиши учун:

Қонунчилик базасини халқаро стандартларга мувофиқ такомиллаштириш;

солиқ ва божхона имтиёзларини мақсадли ва самарали тарзда жорий этиш;

инфратузилмани модернизация қилиш;

хорижий инвесторлар учун шаффоф ва прогнозлаштириладиган бизнес муҳитини яратиш зарур.

Ушбу йўналишлар бўйича тизимли чора-тадбирларни амалга ошириш Ўзбекистонда иқтисодий зоналарнинг жадал ривожланишига хизмат қилади. Бу эса, ўз навбатида, мамлакатнинг инвестициявий жозибадорлигини ошириш, янги ишлаб чиқариш қувватларини яратиш ва глобал иқтисодиётга интеграциялашишга кенг имкониятлар беради.

Фойдалинилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 17 февралдаги “Эркин иқтисодий зоналар тўғрисида”ги ЎРҚ-604-сон Қонуни.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентнинг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон 2030” Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги ПФ-158-сон Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентнинг 2022 йил 13 июндаги “Махсус иқтисодий, кичик саноат, ёшлар саноат ва тадбиркорлик зоналари фаолияти самарадорлигини оширишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-153-сон Фармони.

4. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика агентлиги маълумоти.